

L a posteritat immediata d'Eugeni d'Ors. Escrius de Joan Fuster i Josep Roure-Torent

Eugeni d'Ors va morir la tardor del 1954 a Vilanova i la Geltrú. Joan Fuster, assabentat de la notícia, es proposà immediatament promoure un debat en les revistes catalanes de l'exili que il·luminés els punts foscos del personatge. En la premsa de l'interior, sotmesa a la censura franquista, qualsevol operació semblant hauria estat impensable. L'article de Fuster, publicat en la revista dels exiliats catalans de Mèxic *Pont Blau*, suscità una rèplica indignada de Josep Roure-Torent, i s'inicià així una polèmica que, afortunadament, portaria Josep Maria Capdevila a escriure, passats alguns anys, els articles de la sèrie «Un testimoni».

Els editors

JOAN FUSTER: *Diari 1952-1960*, Edicions 62, Barcelona, 1969, pp. 144-145.
Dissabte, 25 de setembre [del 1954].
Sueca.

Ahir va morir Eugeni d'Ors. Quina necrologia més difícil que demana! Tan difícil, que ningú no s'atrevirà a escriure-la. Vull dir una necrologia serena, honrada, sense rancors ni beateries. També d'aquest mort, no hauríem de parlar-ne «sinó després d'un silenci molt pur». Però, això sí, per raons ben distintes a les que movien Xènius a fer-se aquest mateix propòsit, llavors del traspàs de Maragall.

JOAN FUSTER: *Quaderns inèdits*, Bromera, Alzira, 2004, pp. 197-198.
26 [de setembre del 1954], nit:

Ahir de matí, a l'Ermita de Sant Cristòfol, de Vilanova i la Geltrú, moria Eugeni d'Ors. He sentit sempre una extraordinària afecció per l'obra d'aquest «il·lustre trànsfuga», i ara no sabia restar indiferent davant la notícia luctuosa. M'he proposat d'escriure una extensa necrologia per a *Pont Blau*: cal reivindicar la seua figura davant els catalans nacionals. En allò que té de reivindicable, és clar. La premsa ha donat notícia, amb més o menys extensió, segons l'afecte que per l'escriptor sentia «cada diari». De la banda oficial, el dol ha estat insignificant. La ràdio i l'agència de notícies, que estan al servei de les consig-

nes directes de l'Estat, a penes han donat unes poques i breus informacions. És trist: d'Ors posà el seu prestigi i la seua ploma al costat del règim actual, d'ençà que començà la Guerra Civil. Per què? Fóra difícil d'explicar. És que la immensa vanitat de l'ex-Xènius li féu imaginar que el general Franco era un Prat de la Riba d'Espanya i que anava a cedir-li el lloc de «dictador espiritual» de l'Estat? L'adhesió de d'Ors fou real, i no nominal com fou la d'Azorín, ni de «qui calla, atorga» com fou la de Baroja, ni l'habilitosa excusa que fou la d'Ortega. I d'Ors sabia què significava el nou règim, i què havia passat per tota la geografia hispànica, i què podia passar... Ell, un home que pretenia reviure l'actitud d'un intel·lectual francès del XVIII! És que el «despotisme» que ací s'anunciava tenia la més mínima perspectiva de ser il·lustrat? Què hi havia que li pogués fer pensar en les seues il·lusions «heliomàquiques»? Intel·ligència, amistat, diàleg, antinacionalisme, europeisme, norma, llum? Per no haver-hi res d'això, no hi havia ni tradició —tradició en el sentit d'orsità... Potser fou una raó més baixa —més humana: els diners? Potser el temor «als altres»? Potser —ja ho he dit— la vanitat que esperava ser-hi definitivament satisfeta? O totes tres coses alhora. Si avui, si despús-ahir, d'Ors hagués fet examen de consciència sobre aquest punt, no s'hauria sentit defraudat? Tanta indignitat per a què i a canvi de què? D'unes col·laboracions de periòdic assídues i ben pagades, que igualment hauria obtingut sense fer tot allò? D'una secretaria acadèmica que no ha existit més que sobre el paper? D'una falsa càtedra que no li feia falta i que no ha pogut gaudir? I ara, ni un ministre en el seu enterrament. El diable no paga massa bé als qui el serveixen, està provat.

JOAN FUSTER: *Correspondència*, vol III, Tres i Quatre, València, 1999.

Joan Fuster a Ernest Martínez Ferrando

Sueca, 15 d'octubre de 1954

[...]

¿I què em dieu de la defunció de don Eugenio? Un capellà d'ací que va assistir a l'enterrament es queixava de l'absència dels intel·lectuals catalans. Era previsible, és clar, aquesta fredor corporativa. Ara, però, que ha desaparegut aquella molesta supervivència de Xènius que era el cos de don Eugenio, bé valdria la pena mirar-se'l amb una mica més de simpatia. Confesse que encara em satisfà bastant llegir els vells Glosaris. I cal dir ben fort que cap escriptor català dels que l'han succeït no ha tingut tanta gràcia literària, ni tant d'enginy, ni tanta amplitud de visió com ell. Potser tampoc no són tan frívols.

JOAN FUSTER: «En la mort d'Eugeni d'Ors», *Pont Blau*, núm. 25 (Mèxic, novembre 1954), pp. 368-370, inclòs en el recull *Papers d'exili 1950-1967*, Curial, Barcelona, 1995, pp. 279-282.

El dia 25 de setembre va morir Eugeni d'Ors, en la seua residència de l'Ermita de sant Cristòfol, de Vilanova i la Geltrú. Feia uns trenta-cinc anys que havia «mort» ja per a la literatura catalana i, això no obstant, el traspàs de l'il·lustre escriptor ha suscitat un sord reviscolament de la vella animositat que li guardaven els nostres intel·lectuals. I dic «sord», perquè les manifestacions, que no podien ésser positives ni declarades, s'han limitat a la inhibició, al silenci fred, i per això han resultat ben evidents també. A l'acte d'enterrament, celebrat a Vilafranca del Penedès, a penes hi va concórrer cap figura mitjanament representativa de les nostres lletres, segons tinc entès. Tot fa creure que, en un clima més propici, les necrologies catalanes dedicades a Eugeni d'Ors haurien tingut un to de retret duríssim, d'amarga virulència. Ara, si alguna n'hem poguda llegir que admeta ésser considerada catalana, tampoc no dissimula que s'inspira en el mateix sentit íntim. De tota manera —vull suposar-ho, en honor de la nostra probitat moral—, açò hauria estat sense perjuí d'una, almenys, «estranya tristesa» que, com ha escrit Josep M. de Sagarra, uns més que els altres, però quasi tots, hem experimentat en conèixer la luctuosa notícia.

La constatació d'aquest fet indueix a preguntar-nos —nosaltres, espectadors distants i innocents— què hi hagué, realment, al fons del *cas Ors*, que tan llarga i endanyada conseqüència ha vingut arrossegant. Confesse amb tota ingenuïtat que ignore, en absolut, la importància i el caràcter dels incidents que provocaren la deserció de Xènius; no he trobat ningú que ho haja sabut explicar satisfactòriament, amb una d'aquelles explicacions suficients per a l'exigència desapassionada de la posteritat. És clar que aquest punt només conserva un interès ben secundari, perquè Ors no tenia raó perquè, en fi de comptes, Ors abandonava la raó, si era qui la tenia, des del moment que abandonava la llengua i la missió que havia assumit. Però que la seua actitud siga injustificable no significa que l'actitud dels altres —que, repetesc, no sé qui són ni sé quin era— fos justificada. Crec que no m'equivocaré massa si considere aquell conflicte reduït a una pugna entre la vanitat de l'escriptor —segurament una vanitat enorme— i la impolítica tossuderia dels qui li plantaren cara. Això, en suma, ja desqualifica aquests últims.

Sempre m'ha sorprès, llegint escrits d'aquella època i posteriors, la doble, i en cert mode contradictòria, reacció que la marxa d'Ors va produir a Catalunya. Per una part, es va tendir a llevar transcendència a l'obra i a la personalitat de Xènius; per l'altra, les crítiques que se li adreçaven, clarament resentides, han tingut una persistència i un aire agressiu bastant inusitats. En un instant, i d'un llibre col·lectiu i molt significatiu —*Cataluña ante España*, «Cuadernos de La Gaceta Literaria», 1930—, podríem traure unes quantes mostres brillants: «esprit faux», histrió, «ilustre tráfugo», «no es ello, precisamente, digno de un héroe de Plutarco», «le atraía la novia rica», «podíamos prescindir perfectamente de su glosa cotidiana», «podíamos seguir nuestro camino sin ne-

cesidad de un poder personal de tendencia enciclopédica y absolutista»... Ho deien Estelrich, Riba, Garcés, Soldevila. No hi ha dubte que tot açò era cert, però al mateix temps que cert era injust i era, sobretot —llevat d'algun cas que anava compensat per l'elogi congruent—, expressió d'una ingratitud acalorada. Si Xènius només fou un «esprit faux» i tot allò, si resultava jubilable sense perill, per què lamentaven tant la seua deserció? I que se'n lamentaven, és obvi. Dins cada invectiva hi havia una secreta desolació. Sembla, en fi, que negant-li utilitat i rebaixant-lo de prestigi, es feia que la responsabilitat íntegra d'aquell incident caigués, moralment i exclusiva, sobre Ors. En altres mots: que l'acusació a Xènius no fa la impressió d'ésser tan desinteressada i neta com calia, sinó que amagava la defensa d'altres coses, potser no exactament massa sublims.

Però jo em decante a creure'n una altra suposició. No fóra molt arriscat imaginar que en els exabruptes antiorsians predomina un sentiment de decepció, i el que és pitjor, de decepció que ara trobaríem infundada. Els escriptors que, per edat i inclinacions, hauríem de situar com a continuadors naturals de Xènius —els adés esmentats i d'altres—, s'excediren probablement en la valoració d'aquell home enlluernador. Ors proporcionava a Catalunya el primer tast d'una normalitat a l'europea, maldava per netejar la nostra cultura de casolanisme i d'espontaneïtat sempre problemàtiques, i exhibia un repertori de fórmules i consignes d'aparença salvadora, suggestives, contundents. Aquell Xènius, no podia convertir-se, sense voler-ho ells mateixos, en llur ídol, en l'estampa acabada del que calia? Potser això només era inconscient. Però estic convençut que, a banda qualsevol interferència de tipus personalista, la generació que segueix la d'Ors sentí per Xènius un respecte fora de mesura, qui sap si una mica pueril. I quan de sobte s'adonaren, d'una forma violenta a més, que l'ídol els fallava per misèries massa humanes, hagueren de quedar dolorosament decebuts. No es tractava solament d'una vel·leïtat política, el que veien en la posició d'Ors, sinó d'una traïció total a principis màxims i a la sencera trajectòria d'una vida prometedora. Ells encara eren joves: Ors els era gairebé un germà gran, més que un mestre, però estaven sol·lícits a la seua exemplaritat com si vertaderament ho fos.

Xènius no era imprescindible, és clar. No ho era quan se n'anà amb «la novia rica», com deia Estelrich; tampoc no ho era abans. El canvi cultural del nou-cents s'hauria produït igualment sense Eugeni d'Ors, perquè el duia, fatal, l'impuls del temps. Però, s'hauria produït en la mateixa extensió? I sobretot, s'hauria produït tan ràpidament? Pensem que la cultura catalana, de la Renaixença ençà, ha hagut de cobrir, en una carrera contra rellotge, les etapes que la seua anormalitat històrica deixà pendants. Molts dels nostres escriptors —i hem tingut la sort que llur genialitat haja estat proporcionada a la funció que els estava reservada— han fet, ells sols, el que en altres literatures corresponia a tot un moviment literari o a un període de més d'una generació. Xènius era

un d'aquests escriptors. Ho prova el seu *Glosari*. Ho proven, en un altre pla, les seues iniciatives. Que, a desgrat de tot, Xènius, era un *dilettante* —només un *dilettante*? Sí. Però un *dilettante* excepcional. Per a fer allò que li pertocava de fer, aquesta condició era necessària i suficient. Cap dels escriptors catalans que l'han succeït, no la posseïa: llur rigor serà més obstinat; llur treball, en general, més sòlid; llur ambició, més honesta; llur fidelitat, més (no sempre) segura; llur eficàcia, però, en una circumstància com la noucentista, no hauria pogut ésser tan vivaç ni tan efectiva.

No voldria que açò s'interpretàs com una reivindicació —literalment impossible— d'Eugeni d'Ors; ni tan sols com una reivindicació de Xènius, desaparegut cap a l'any 20, que bé la mereix. Les tràgiques pallassades de l'escriptor, després d'aquesta última data, ja no ens afecten; com tampoc, per desgràcia, no ens pertany la seua labor de maduresa. La meua intenció és, solament, contribuir amb unes consideracions, simplistes si es vol però atentes, a la «*mise au point*» d'un tema que ara, en l'oportunitat de l'«estranya tristesa», hauria d'ésser airejat i reprès. No puc evitar, al capdavall, quan escric açò, la incòmoda sensació —compartida sens dubte per molts catalans de la meua edat— que ens han estafat un gran escriptor: que li han estafat, a Catalunya. No val la pena d'aturar-se, potser, en allò que el *cas Ors* té de singular, però sí en el caire al·liçonador que presenta. Que cadascú se'l medite. I encara per damunt d'això, vulguem oblidar l'anècdota, per un moment, en comptes d'elevant-la a categoria —a quina categoria?—, i retem tribut d'homenatge a un home que fou nostre, que *també* fou nostre, i que ens ha llegat algunes de les pàgines més elegants i enginyoses de la literatura catalana del segle XX.

J. ROURE-TORENT: «El cas Ors. Rèplica a Joan Fuster», *Pont Blau*, núm. 27 (Mèxic, gener 1955), pp. 31-32, inclòs en el recull *Papers d'exili 1950-1967*, Curial, Barcelona, 1995, pp. 283-285.

Joan Fuster es pregunta, arran de la mort d'Eugenio d'Ors, què motivà el clam que s'alçà a Catalunya, pels volts del 1920, contra l'escriptor Eugeni d'Ors, aquell Xènius brillant i profund que cercava l'uropeïtzació de la literatura catalana i havia esdevingut el pontífex de les nostres lletres, i s'arrisca a creure, no trobant una resposta a juí seu satisfactòria, que els «exabruptes antiorsians» obeïren a «impolítica tossuderia dels qui li plantaren cara» i al predomini d'«un sentiment de decepció, i, el que és pitjor, de decepció que ara trobaríem infundada». En la seva visió, Fuster considera que les invectives que, quan es passà a la literatura castellana, li adreçaren Carles Riba, Joan Estelrich qui ho diria, avui?, Carles Soldevila i Tomàs Garcés (per limitar-nos als noms que ell cita) són injustes i denoten «sobretot expressió d'una ingratitude acalorada», i arriba a dir que té la «incòmoda sensació que ens han estafat un gran escriptor: que li han estafat, a Catalunya».

L'anomenat «cas Ors», transcorreguts trenta-cinc anys, podrà semblar poc clar a l'amic Fuster, però no hi ha dubte que el fet sobresortint de tot l'afer fou la deserció d'Eugenio d'Ors, i que això condemna decisivament l'enjudiciat. Reconeix el panegirista que Xènius posseïa «segurament una vanitat enorme», però ve a suposar que els qui l'atacaren el convertiren en trànsfuga. Fou, en efecte, l'orgull i la vanitat d'Ors, que es feren insuportables, que determinaren la necessitat d'aturar-li els passos i separar-lo de la direcció de la Biblioteca de Catalunya; el diputat Jaume Bofill i Mates, amic personal seu i adscrit com ell al moviment noucentista en la seva condició de poeta amb el pseudònim de Guerau de Liost, plantejà el cas per encàrrec de la Mancomunitat de Catalunya, i Eugeni d'Ors reaccionà en forma desassenyada, que aviat l'emmenà a la traïció. Suposant —per posar-nos al més a prop possible dels dubtes que manifesta Joan Fuster— que els primers atacs correspongessin a l'anècdota, la deserció no té cap justificació, i ella sola qualifica els atacants. En un país oprimint com el nostre, renunciar a la dignitat d'escriptor català per passar-se al servei de la literatura del país opressor, constitueix un acte imperdonable. Qualsevol que siguin els motius que precedeixin el pas, qui el realitza es gira contra la pàtria, i el mateix Ors ens en forneix la prova irrefutable amb la seva posició espanyolista i —com diu Fuster, si bé considera que no ens afecten— les «tràgiques pallassades» posteriors. Quan un català davant l'atac supprimeix fàcilment la seva fidelitat a Catalunya, és que tanmateix era ben poc sòlida, i un dia o altre hauria desertat; el patriota s'enfronta a l'adversari, per molt vanitós que sigui, recorre a no importa quins mitjans abans d'esguardar la brillantor d'una altra literatura i trair la seva. Eugeni d'Ors, caigut de l'escambell, cercà de primer l'admiració dels sindicalistes, dels estudiants universitaris i d'altres nuclis socials i, en ésser-la-hi negada, es passà a l'enemic amb armes i bagatges. En els anys que esmerçà a la percaça de la idolatria perduda aprofitava totes les ocasions per tal d'atacar els atacants i la Mancomunitat de Catalunya, i va ésser a l'empara de la Presidència dels Jocs Florals de l'Empordà del 1922 que inicià la transhumància, amb el seu discurs *L'arúspex de Castelló d'Empúries*; des d'aquell instant, tothom va adonar-se que, malgrat el seu talent, només volia el major profit i la deïficació de l'escriptor que era, sense importar-li que es digués Eugeni d'Ors, Xènius o Eugenio d'Ors, i si a Catalunya havia estat inscrit al catalanisme, a Espanya figuraria entre els rengles de l'espanyolisme. El canvi compensà, evidentment, la seva vanitat, però Eugenio d'Ors ja no va ésser mai més l'escriptor d'abans, perquè en castellà li mancà la saba que el nodria, i visqué de la glòria obtinguda amb les seves obres catalanes; segurament ell es sentí satisfet, car no li regatejaren mai els honors, però qui repassi amb esperit crític la seva producció en llengua castellana en tindrà l'evidència i constatarà al mateix temps que la seva flama s'extingí des del començament i la lluïssor era cada dia més feble, fins a arribar als articles grisos, simples jocs de paraules, dels darrers anys, com els que publicà a «Excelsior» de Mèxic el 1953 i el 1954.

Reconeguem plenament la vàlua de l'obra que Xènius aportà a les nostres lletres, però en tant que homes dels Països de Llengua Catalana, amb la mateixa imparcialitat, no podem veure en el seu gest, origen del «cas Ors», sinó traïció a la pàtria, cegat per una vanitat que no li deixà copsar que ella era la raó de la nova existència com a escriptor i també seduït per la major expansió que el seu nom tindria en la literatura castellana.

Per què, doncs, amic Fuster, hem de retre «tribut d'homenatge a un home que fou nostre», si deixà d'ésser-ho precisament per esdevenir traïdor? Si vós mateix reconeixeu que «Ors no tenia raó perquè, en fi de comptes, Ors abandonava la raó, si és que la tenia, des del moment que abandonava la llengua i la missió que havia assumit», per què, en un afany de nedar i guardar la roba, quasi intenteu la seva reivindicació —dieu concretament que «Xènius, desaparegut cap a l'any 20», «bé la mereix»— i gairebé disculpeu que s'hagués passat a la literatura castellana, la ideologia que ostentà des de llavors i les «tràgiques pallassades» amb la vostra «incòmoda sensació que ens han estafat un gran escriptor»? Un poble com el nostre no pot excusar els trànsfugues, perquè, si bé és cert que un català educat en l'ambient castellà pot escriure en espanyol sense ésser anticatalà, l'escriptor que traeix el català sempre obeeix a baixes passions i la seva ideologia, que abans dissimulava o potser era tan sols un ferment en repòs en el seu subconscient, és fatalment contrària als sagrats interessos de la pàtria.

JOAN FUSTER: «Noves precisions sobre Ors. Dúplica a J. Roure-Torent», *Pont Blau*, núm. 31 (Mèxic, maig 1955), pp. 165-169, inclòs en el recull *Papers d'exili 1950-1967*, Curial, Barcelona, 1995, pp. 286-291.

No, no, amic Roure-Torent: no era això el que jo hi volia dir; més encara, crec que no és això el que jo vaig dir en la meua nota necrològica dedicada a Eugeni d'Ors. La vostra rèplica bé mereix, doncs, aquesta dúplica. Convin-drà, però, deixar aclarit des d'un principi, i sense cap mena de pal·liatiu, que no pretenia ressuscitar la vella polèmica entorn de l'anomenat «cas Ors», ni pretenc seguir-vos-hi, si us plau reprendre-la, a vós. Sobretot, no he tractat de justificar l'injustificable, ni de reivindicar res que no admeta reivindicació: em sembla que aquesta salvetat quedava feta *literalment* en el meu escrit. Ara: si, a desgrat d'açò, vós m'haveu pogut interpretar d'una manera tan allunyada de la intenció que motivà aquell article, he de pensar que no totes les is hi tenen els corresponents punts a sobre. Permeteu-me, vós i els lectors de «Pont Blau», de posar els que hi mancaven. Si és que, realment, en mancava algun, cosa que —siga'm tolerada la petulància— dubte.

Primer que res, renunciaré al dret de queixar-me perquè Roure-Torent, en les seues consideracions, haja desvirtuat el sentit —que jo trobava, i trobe, clar— de certes paraules meues. No solament aïlla i barreja frases escrites a

propòsit de punts concrets i diversos, fora dels quals han de resultar necessàriament equívocues, sinó que també negligeix alguna afirmació prou diàfana sobre la que s'ordena part del meu comentari. Al capdavant, això és natural i freqüent en polèmiques com aquesta que apunta entre nosaltres. Cada opinant sol atribuir al seu contradictor allò que ell té ganes de refutar. Procuraré, per la meua banda, no incórrer en el defecte que indique —tot i que el crec humaníssim, i que hi estic tan exposat com tothom. Tanmateix, llegint l'article de Roure-Torent, m'he preguntat si la meua impertinència no haurà consistit, més que en el fet d'exposar unes opinions —exactes o no— sobre Ors, en el fet més simple encara d'haver parlat d'Ors. Tinc entès que per a molts intel·lectuals catalans el tema Ors és tabú.

Non ragionam di l'Ors, ma guarda e passa, diu, no sense gràcia, un d'aquests escriptors, contrafent un vers del Dant. I, ben mirat, això, aquesta mescla de desdeny i de por, aquesta negativa obcecada, ja és en si una bona matèria de reflexió.

Per a mi, a hores d'ara, l'entrellat de la baralla Ors-Mancomunitat únicament conserva —ja ho vaig dir— «un interès ben secundari». No he estat mai un gran entusiasta de la xafarderia arqueològica, i aquells incidents, vists amb la perspectiva que dóna el temps, són mera anècdota perfectament oblidable. Però, vulguem o no, també hauran d'ésser algun dia objecte de la curiositat dels estudiosos de la història de la nostra cultura —en aquest pla ens podem situar nosaltres, sense massa violència—, i llavors l'interrogant s'obrirà, inflexible, seré i asèptic, sobre totes i cada una de les causes que el van provocar. En el meu article, jo declarava la meua ignorància dels fets al·ludits. Les dades que Roure-Torent em facilita en el seu em convencen del que jo em sospitava: que el fons d'aquella qüestió —el fons aparent, i valga la paradoxa— era trivialíssim, una disputa burocràtica. Carles Soldevila —segons m'han assegurat— conta en les seues memòries que hom acusava Ors de malversar el pressupost del seu departament comprant cortinetes i bibelots per a damunt les taules. El cas tindria una dimensió grotesca que ultrapassa totes les previsions.

Partint, doncs, d'aquella desconeixença meua, i accedint a un impuls deductiu no molt arriscat, per cert, em plantejava la hipòtesi de la pugna entre la vanitat de l'escriptor i «la impolítica tossuderia dels que li plantaren cara». No sé en virtut de quina combinació lògica, Roure-Torent ha identificat en açò una idea estranya: que jo imaginava que existí un vincle de causalitat entre els atacs diguem-ne burocràtics a Ors i la deserció d'aquest, per si no n'hi havia prou, la conseqüència final meua hauria estat atribuir als de la Mancomunitat —si és que eren de la Mancomunitat, que jo no ho sé— *tota* la culpa. Quant a Ors, els meus termes no podien ésser més explícits: «En fi de comptes, Ors no tenia raó, en fi de comptes Ors abandonava la raó, si era qui la tenia,

des del moment que abandonava la llengua i la missió que havia assumit.» Ni un mot més, doncs. Respecte dels detractors de Xènius, em limitava a qualificar-los —o desqualificar-los— referint-me a llur «impolítica tossuderia». No vaig més enllà, però tampoc més ençà. Impolític és tot allò que produeix un resultat negatiu, una pèrdua, una minva, per al patrimoni col·lectiu. Amb la marxa de Xènius, crec que vam perdre alguna cosa. Dic jo, vaja!

No tracte d'exculpar Xènius, doncs. No vull dir, tampoc, que els seus enemics en provocassen la deserció. Però, no se'ls podria retreure el no haver-la impedida? És aquest pecat d'omissió —que sembla que sí que n'hi hagué— el que jo volia assenyalar, i que titllava d'impolític. Tothom, a la Catalunya «noucentista» sabia *qui* era Xènius i *com* era Xènius. Sabien el que valia Xènius, tant pel que havia donat com pel que podia donar. I sabien quin era el seu caràcter i quina era la seua ideologia: sabien que no era un *nacionalista* a la manera clàssica del nacionalisme català; sabien que era un vanitós com una casa. És que no hi havia entre nosaltres un lloc per a un home així —un lloc com l'ha tingut a Espanya, on tampoc no fou un nacionalista a la manera clàssica del nacionalisme espanyol, i on la seva vanitat no podia tenir, ni tingué, més satisfaccions que a casa nostra? És que no valia la pena de fer algun esforç per evitar la defecció imminent? Tant costava de trobar una solució a l'incident burocràtic? No haver-la trobada fou una falla política.

Roure-Torrent em podrà repetir allò de la dignitat de l'escriptor català i de la fidelitat a Catalunya. Si m'ha llegit fins ací amb la serenitat que jo desitge, s'haurà adonat que aquest aspecte del «cas Ors» —l'únic que sempre he vist airejat— ja el subratlle com cal. Tanmateix, he volgut incidir sobre l'altra cara del problema, i pensant en açò vaig destacar «el caire alligador» que presenten els fets que comentem. No sé si serà oportú parlar-ne sense eufemismes. De tota manera, una indicació no hi vindria malament. S'ha escrit sovint —a propòsit dels «trànsfuges» totals o parcials que registra la nostra literatura actual— de les obligacions de l'escriptor català envers Catalunya. Tots estem d'acord a exigir-li fidelitat a la llengua i a la pàtria, fins a l'heroisme, si cal. Bé. Però, quan parlarem clarament de les obligacions de la societat catalana, dels catalans —dels catalans catalanistes— envers Catalunya quan aquesta està representada —sí, representada— pels escriptors catalans? Deixem de costat el senyor Ors. Pensem en la situació actual de la majoria dels escriptors catalans. Si cada català que malparla de tal novel·lista o de tal periodista que a vegades escriu en castellà, compràs un sol llibre català, la majoria dels nostres semitrànsfuges —no em refereix *als que ho són per vocació*— no tindrien necessitat d'ésser-ho. Com volen els catalanistes que hi haja una sòlida cultura catalana, si no li presten l'assistència deguda? El catalanista que no és escriptor pot guanyar-se la vida fent negocis en català o en castellà —i si els fa en castellà no li remordeix la consciència—: ara bé, des d'aquesta posició, resulta molt còmode exigir l'heroisme a la gent de ploma.

M'apresse a consignar que *tampoc no* intente defensar ara el transfuguisme. Em limite a enunciar, o a denunciar, un fet, i a explicar-lo. Sé, a més, que això no és sinó una faceta de les moltes que té el problema de la nostra cultura actual. Probablement —ho reconec— la meua visió ve condicionada per una inexperiència que vés a saber si em nega el dret a parlar d'aquestes coses; probablement, encara, de València estant tot açò presenta una aparença incorrecta. Però no em resigne a creure que no hi haja una mica de veritat en el que acabe de dir. Insistesc: no defense el transfuguisme. Demane, simplement, que fem nostre el principi evangèlic de no llançar la primera pedra si no estem nets de pecat. I sobretot, que pensem en les múltiples formes que per als catalans d'avui pot prendre el pecat d'omissió. Hi ha un gran nombre d'escriptors que han resistit les temptacions del transfuguisme: són la millor i la més sana part del nostre cos literari, i n'hem d'estar orgullosos i agraiats. Ells són alhora exemple i garantia. El fet que abunden entre els joves és el millor senyal, l'esperançador. Convé, però, que pensem què hauria costat evitar transfuguisms intermitents, i fins a quin punt en som *també* responsables. Ja veieu, amic Roure-Torent, amic lector, quina derivació tan imprevista —imprevista?— apuntava la meua necrologia de don Eugenio. A vegades estic a punt de creure que els pobles —com dels hòmens deia la sentència amiga— tenen el destí que es mereixen... i que el nostre s'ha merescut, o s'està mereixent, el transfuguisme. Però aquesta fóra una conclusió desorbitada. Deixem-ho córrer.

Potser també m'he excedit en el to —que espere que no trobeu massa patètic— emprat en els paràgrafs dedicats anteriorment al tema Ors. Quasi semblaria que es tractava d'una catàstrofe nacional, i això sí que no! Justament, un bon fragment de la meua nota «En la mort d'Eugeni d'Ors» tendia a evidenciar l'exageració que hi havia en l'actitud dels intel·lectuals catalans quan reaccionaren contra la dimissió lingüística de l'exPantarca. A diferència de la «petite histoire» del matx Ors-Mancomunitat, que considere prou fútil, em sembla que l'examen d'aquella reacció té una notable importància dins l'evolució cultural de la Catalunya del segle XX. Sense entrar-hi en detalls, serà convenient explicar una mica allò de la «decepció» i de la «ingratitude avalorada», que tant ha sorprès Roure-Torent. I començaré —*sed primo*, que deia sant Vicent Ferrer, amb la cita d'una corranda castellana, que jo vaig aprendre llegint el mateix Ors.

*Yo tengo una prima hermana,
la presenté al Padre Santo,
y el Padre Santo me dijo:
«¡Hijo mío, no es pa tanto!»*

Efectivament: no era *pa tanto*. Els catalans de principis de segle —molts, almenys— van rebre Eugeni d'Ors com una espècie de messiespanacea, si se'm permet aquest aparellament de mots. En el ram de la cultura, Xènius ho sabia

tot i venia a arranjar-ho tot. Les seues aspiracions de «dictador espiritual de Catalunya», no havien comptat amb una alta tolerància, la del més intel·ligent dels polítics del Principat? Tots sabem què significà el «noucentisme» en la literatura catalana; i fins a quin punt Xènius n'era el mànager. Si comparen el valor real d'Ors, de l'Ors català, amb el valor que se li va concedir, veurem que hi ha una desproporció enorme a favor del darrer, desproporció solament explicable per la anormalitat de la nostra vida cultural. (No tinguem vergonya de dir que, encara avui —i avui més que mai—, la cultura catalana és una cultura anormal.) Hom estimava Ors en més del que valia, i això que valia molt. Quan se n'anà, tot i que potser el seu estel estava declinant, la commoció degué ésser molt respectable, en quantitat i en qualitat. Només així —*només així*— puc comprendre la virulència de les expressions que vaig arrebregar del llibre *Cataluña ante España*, pronunciades a uns quants anys de distància i per les boques dels caps més lúcids i distingits de la Catalunya actual.

Xènius va decebre el seu públic. El curiós del cas és que només amb la decepció «patriòtica» semblava produir-se la decepció intel·lectual. Es diria que fou quan es posà a escriure en una altra llengua, que hom pogué adonar-se dels seus defectes, de la seua feblesa o de les seues febleses: de coses, en fi, que ja estaven en la seua obra catalana i ben evidents, a més. Es va descobrir de sobte que Ors no era cap geni, sinó un «esprit faux», un «histrión» i tal. El lector més desatent d'avui, en repassar els *Glosaris*, veu de seguida que el jove Xènius tenia molta posa i molt de truc. Calia un apassionament especialíssim per no adonar-se'n a l'hora de santificar-lo. Però resultà que d'un extrem es va passar a l'altre, i al final se li ha negat el pa i l'aigua literaris. També ací podríem repetir allò del «¡hijo mío, no es pa tanto!» D'això, jo en deia «ingratitude acalorada», quan els retrets no anaven acompanyats de l'«elogi congruent». Amb totes les seues falles, Xènius fou un gran promotor cultural i un escriptor notable, com pocs n'hem tingut després.

I aquest Xènius sí que mereix una reivindicació. Sí que mereix que no li regategem més la consideració i el lloc que li pertany de dret entre els nostres escriptors. Unes subtils pàgines de Ferrater Mora en *El llibre dels sentits* —que ha promès ampliar i convertir en llibre a part— insinuen ja la rectificació. Prosseguir-la, sense beateria però sense rancor també, seria ben escaient. Jo no demane més. Tant se me'n dóna, si açò s'entén com «nedar i guardar la roba». De l'Ors posterior a 1922, ja he dit que no ens afecta gens. Allà els castellans s'ho ventilen, quant al seu valor i a la seua ideologia. Personalment, crec que Ors continuà essent un gran escriptor. Ens equivocariem —com s'equivocaven els de la «decepció» i la «ingratitude»— si, per un menyspreu extraliterari, preteníem negar una evidència. Ara ja no es tractaria de mesurar la catalanitat d'Ors —per bé que en l'exXènius *subsistí* més catalanitat inconscient que en l'inefable Jacinto Grau, per exemple, o en la majoria dels escriptors catalans

castellanitzats. Es tractaria només de precisar si fou o no un intel·lectual valuós, a fi de pensar en el que hem perdut. I ho fou: cinquanta o seixanta volums, potser més, amb estudis sobre art d'un enginy insuperable, amb divagacions filosòfiques si més no curioses, amb tota mena de *mirabilia* propis de l'escriptor d'idees. Tot això ho hem perdut. És Catalunya qui perd sempre.

I açò era tot, o quasi tot.